

האם בשלטון של תורה יתכן מרי אזרחי? / הרב חנניה וייסמן

מגפת הקורונה המתפשטת ברחבי העולם הביאה לקדמת סדר היום הציבורי במדינות רבות את סוגיית המרי האזרחי. ממשלים רודניים – אף הקשים שבהם – עומדים בפני התקוממות של אזרחים נואשים. אין לנו אלא לקוות, שהדבר יוביל בסופו של דבר ליותר חופש וחרות לעמים המדוכאים על-פני היקום כולו.

אף במדינות דמוקרטיות, ננקטו צעדים דרקוניים אשר נועדו להגביל את התפרצות הוירוס, ובמקרים רבים היו אלו צעדים האופייניים למשטרים רודניים. מנהיגים נאלצו להלך כלוליניים על חוט דק שבין בטחון הציבור, קריסה כלכלית, התמודדות עם פאניקה בקרב הציבור ונטילת סמכות שלא כדין. האזרחים באותן מדינות, לעומת זאת, גם הם הלכו על החבל הדק שבין אחריות חברתית, הרס כלכלי, ציות לרשויות וחשש מפני ענישה. במקרים כאלו נוצר ויכוח משמעותי אודות השאלה האם צעדים חריפים של הממשלה יביאו בסופו של דבר לידי נזק יותר מאשר תועלת.

ככלל מקום, גם כאן מציבה התורה דגם המורה כיצד עלינו להתייחס לכל מציאות משתנה. אוצרנו היקר, הנתון מידי שמים – התורה הקדושה – עומדת בקרן זווית ומצפה בשתיקה שנבוא, נחקור, נדרוש ונלבן את מה שזקוק לליבון, שעה שאלו המדמים לעצמם כי הם מבינים טוב ממנה – יסתבכו ויכשלו. יתכן ומרקמי החברה העדינים ברחבי העולם חייבים להפרם, יתכן והמין האנושי צריך לחוות כשלון בעל מימדים אדירים בטרם יכנע האדם ויפנה אל חוברת ההדרכה הנתונה מיד ה'.

התורה מעניקה בידינו דגם יחודי להסדרת היחסים שבין האזרחים לאנשי רשויות השלטון. רוב האנשים – ובכללם, לצערנו, יהודים שומרי מצוות – רואים במערכת התורנית של מלכות וסנהדרין כמערכת פרימיטיבית וחשוכה. הבה נתבונן בה ביתר שימת לב, ואז נשווה אותה אל מול טובי המערכות שהעמיד עולמנו המודרני והנאור.

*

הנטיה הראשונית שלנו היא לראות במלכים כרודנים חסרי-רסן, המצווים על ציות עיוור ומקצצם ראשים על ימין ועל שמאל לשם שעשוע. ולא בכדי! המלך הטיפוסי במהלך ההיסטוריה אכן היה טיפוס כזה, וגם בימינו לא חסרים על-פני כדור הארץ מנהיגים שמשמרים את אותה מסורת, גם ללא הכתר והתואר.

בימי בית ראשון תרם עם ישראל מספר גדול של מלכים למועדון בלתי-מכובד זה, ומכל מקום רובם הגדול של המלכים ה'רעים' במהלך ההיסטוריה השתייכו לחברות אשר דחו את שלטון התורה. רוב זה כולל את אותם מלכים מבית דוד אשר אמצו את עבודת האלילים, את אותם מלכים שמרדו בבית דוד [מלכי ישראל], ואת מלכי בית שני. כל המלכים שלא היו מבית דוד – למעט שאול וירבעם – בסו את שלטונם על כח הזרוע בלבד, וכמובן – דחו את מצוות התורה. לא מדובר במקרה בלבד – שתי התכונות שלובות יחדיו.

תאורה של התורה אודות סמכויותיו של המלך היא יחודית ביחס לכל השיטות שהומצאו בידי אדם. שיטות אלו – אחת לאחת – מתארות את כח ההנהגה באמצעות התווית קיום המשרטטים את כוחו של האוחז בה. התורה, מאידך, מתארת את המלך בפרוטרוט דווקא על-ידי הגבלת כחו! אסור לו להרבות נשים, שמא יטו את לבבו. אסור לו להרבות סוסים, אלא כדי צורכי הצבא. אסור לו אפילו להרבות כסף וזהב, אלא כדי לכסות את הוצאותיו ולספק את הכבוד הראוי לממלכה. מוטל עליו לכתוב ספר תורה שיהיה צמוד אליו כל העת, ואשר יזכיר לו תמיד שאינו אלא שגריר של מלך מלכי המלכים. עליו להגות בתורה כל ימיו כדי שירא מה' ולא יתנשא מעל אחיו היהודים. התורה אינה אומרת מילה אחת אודות התהילה והפאר השמורים למלך – היא רק מגבילה את סמכויותיו ודואגת שלא יתגאה.

ואכן, מלכי בית דוד הצדיקים – ובראשם דוד המלך בעצמו – היו ענווים ביותר וקשובים להמון העם, על-אף שהחזיקו בידם כח אדיר. מי שלומד נביא יודע, כי הם שאבו את כוחם מהסכמת העם, וכל העת נתנו דעתם על כך. אותו דוד אשר הטיל מורך חסר תקדים בלב אויבי ישראל – הגיב בחלישות כאשר מרדו בו אחיו היהודים. זהו האבטיפוס – הדגם האידיאלי – של מלך יהודי.

הבה נשווה ונראה את ההבדל בינו לבין המנהיגים ה'נאורים' בני-זמננו, אשר נוטים לנקוט בגישה הפוכה.

בו בעת שהתורה מנמיכה את גאותו של המלך היהודי, היא מצווה על העם לקבל את סמכותו. המלך אינו רק נציג רשמי, אלא הוא שליט בעל כח אשר מייצג את כלל האומה, ומי שמורד כנגדו, ולו במשהו – עלול למצוא את מותו.

ועם זאת, כפי שהמלך חייב לאזן את כוחו הרב עם על-ידי ענווה ונקיטת זהירות, התורה מאזנת את כפיפותו של העם למלך באמצעות הזכות לסרב לכל ציווי מאת המלך אשר סותר את התורה. יותר מכך – הם מצווים לסרב במקרה כזה. אבנר, לדוגמא, שר צבאו העוצמתי של שאול, סרב לפקודת המלך להרוג את כהני נב (ירושלמי סנהדרין פרק י הלכה ב). חז"ל משבחים אותו על כך והוא לא סבל בשום דרך כהשלכה מסרובו. מאידך, אומרת הגמרא (בבלי סנהדרין כ.) שנתחייב מיתה כעונש מאת ה' על כך שנמנע מלהניא את שאול מלרדוף את דוד. המסר העולה מכאן הוא ברור – לציית להוראה בלתי-מוסרית של המלך זה דבר מסוכן בהרבה מאשר לסרב לו!

*

התורה מתווה את האיזון המושלם עבורנו, ואם התוצאות בשטח אינן מושלמות, אין זאת אלא משום שנכשלונו ביישום המעשי של אותו איזון.

*

אותו עיקרון אנו מוצאים גם ביחס להנהגה התורנית, אשר גם היא – כמובן – זוכה לקיתונות של בוז מאותם חילונים הרואים את עצמם חכמים מחוכמים, אשר הדת אינה מתאימה לרמתם השכלית הנשגבת. התורה מעניקה כח אדיר אף לבית הדין הרבני. ציות לדבריהם היא אחת מתרי"ג מצוות התורה. בתי הדין הרבניים מחזיקים בזכות להטיל קנסות, להחרים רכוש, ואף להעניש בדין הפלילי מעבר למה שאמרה תורה אם הם רואים זאת כצורך בהוראת שעה על-מנת לתקן ליקויים חברתיים.

אולם גם במקרה זה אנו למדים, כי כוחם וסמכותם של החכמים נובעים לחלוטין מהסכמת העם. השופטים והשוטרים ממונים על-ידי העם, וגם כאן התורה טורחת רבות על-מנת להזהיר את השופטים מכל אפשרות של שחיתות או רשלנות.

חכמי הגמרא ראו את עצמם כמיועדים מאת ה' לשרת את העם מכח ידיעתם את התורה, וזאת בניגוד לכל האינטרסים האישיים שלהם. הם לקחו על עצמם עול כבד מנשוא, והם חיו כל העת בפחד ובאימה מפני השלכה של פסיקה לא נכונה (ראה סנהדרין ז. ועוד מקורות). דיין שפסק בניגוד לדין היה במקרים רבים צריך לשלם את הנזק מכיסו הפרטי! (ראה סנהדרין לג., וראה בהרחבה בפהמ"ש להרמב"ם בכורות פרק ד משנה ד). שוב, נסו להשוות זאת לעומת כל בית משפט דתי או חילוני בעולמנו כיום.

"כבר היה רבי ישמעאל ורבי שמעון יוצאין ליהרג [על-ידי מלכות רומי הרשעה], אמר לו רבי שמעון לרבי ישמעאל, רבי, לבי יוצא שאיני יודע על מה אני נהרג, אמר לו רבי ישמעאל לרבי שמעון, מימך לא בא אדם אצלך לדין או לשאלה ועכבתו עד שתהא גומע כוסך או עד שתהא נועל סנדלך או עד שתהא עוטף טליתך, ואמרה תורה 'אם ענה תענה', אחד עיני מרובה ואחד

עינוי מועט, ובדבר הזה אמר לו, נחמתני רבי" (מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מסכתא דנזיקין פרשה יח).

וכאילו לא די בכך, בתי-הדין הרבניים היו חסרי כל כח פשוטו כמשמעו בבואם להחיל חוקים על הציבור בלא הסכמת העם. כאשר גזרו גזרה, היו מעלימים את טעמה למשך שנה שלמה אף מן התלמידים. יתר על כך, נאסר על בתי-הדין לגזור גזרה שאין הציבור יכול לעמוד בה. במידה והציבור 'הצביע ברגליים' נגד הגזרה, היא פשוט בטלה, ולא נאכפה בכח (ראה עבודה זרה כט:; לה., לו.).

אנו רואים כאן איזון א-להי בהחלט בין חובת כיבוד הסמכות לבין רצון העם. בית הדין אינו יכול להעביר ולו תקנה אחת בלא שיזכה באמון העם. אמון זה נבנה במשך שנים על-גבי שנים בהם שרתו בנאמנות את האומה, עד כדי מצב, בו העם ישמע להוראה חדשה שלהם גם כשהיא קשה לקיום וגם כשהסיבה שלה אינה מובנת. מאידך, כאשר העם הרגיש שההוראה מדי מכבידה, הם פשוט התעלמו ממנה, ובאופן אוטומטי היה כוחם של בתי הדין עומד למבחן מחודש.

רבותינו ידעו טוב מכולם, אך גם העם ידע טוב מכולם. הם שרתו זה את זה, והעוצמה זרמה מאלו לאלו, וכך נוצרה חברה בריאה ויציבה.

*

בימינו קיים מתח גדול בין השלטון לעם במקומות רבים בעולם. האם המנהיגים ניחוו בתבונה ובמוסריות? האם הם מנצלים מדי הרבה את סמכותם? האם ניתן לסמוך על העם שיתנהג באחריות? האם יש להם זכות לסרב? האם יש לציית לשלטון ולמערכת המשפט אפילו כשהם טועים ובלתי-מוסריים, אך ורק בכדי לשמר את שלטון החוק? אלו הן שאלות שמליוני אנשים ברחבי העולם מתחבטים בהן, שעה שהחברה בה הם שרויים מעורערת ומתנדנדת על קצה הרודנות מכאן והאנרכיה מכאן.

תורתנו מעניקה לנו מערכת שלטונים שעולה לאין ערוך על כל מערכת שהאדם אי-פעם הצליח ליצור, מערכת ובה איזון מושלם של מתן כח למנהיגים הפוליטיים, למנהיגים הדתיים ולאזרחים הפשוטים. גם מי שאינו דתי חייב להודות בעוצמתה של מערכת זו.

כבר מזמן הגיע הזמן, שנדון בה מתוך כובד ראש.